

družbenoekonomski položaj in perspektiva delovnih ljudi, ki delajo s proizvodjalnimi sredstvi v osebni lastnini; komunizem z vidika reševanja nacionalnega vprašanja, komunizem in internacionalizem; komunizem in religija, odnos do verujočih ljudi in njihovih verskih skupnosti; vloga države ter odmiranje oziroma podružbljanje njenih funkcij v procesu graditve socialistične in komunistične družbe.«

V sklopu razmišljanj o teh in o nekaterih novih vprašanih objavljamo avtorizirane razprave, ki so jih do zaključka redakcije oddali: *dr. Adolf Bibič*, redni profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo; *dr. Vojan Rus*, redni profesor na Filozofski fakulteti; *Franc Šali*, direktor Dolenjskega muzeja v Novem mestu; *dr. Miha Ribarič*, predsednik Zakonodajno-pravne komisije skupščine SR Slovenije; *Sonja Lokar*, strokovnopolitična delavka v Marksističnem centru CK ZK Slovenije; *dr. Boštjan Markič*, izredni profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo; *dr. Albin Igličar*, izredni profesor na Pravni fakulteti; *dr. Stipe Šuvar*, član predsedstva CK ZK Hrvatske in *Drago Ščernjavič*, strokovnopolitični delavec v Republiškem svetu ZS Slovenije.

ADOLF BIBIČ

Komunizem kot pesimizem intelekta in optimizem volje

Naj rečem, da sem v zadregi, ko razmišljam, kako se naj lotim teme, o kateri danes razpravljamo. Ta tema takorekoč nima mej. Segi v preteklost, sedanost in v prihodnost; z njo se že več kot sto let ukvarjamo na tleh današnje Jugoslavije, je pa hkrati postala predmet zavzetih razprav »za« in »proti« po vsem svetu; razpravljati o komunizmu (in o socializmu) danes ni samo stvar abstraktnih projektov, marveč je tudi že stvar empirične prakse. Ne samo številnih gibanj, ki si postavljajo komunizem za dolgoročni cilj, marveč tudi številnih etabliranih postrevolucionarnih sistemov, ki pokrivajo ogromna prostranstva in ki obsegajo več kot milijardo in več sto milijonov ljudi. Hkrati ko postaja komunizem kot dolgoročni cilj močna materialna sila, organizirana v družbenih in političnih institucijah, v gibanjih, se srečuje tudi z zelo resnimi problemi, protislovji in, kot kažejo novejši časi, tudi s krizami svojih začetnih realnih korakov. Ko si protagonisti komunistične ideje ustvarijo sistem, ta s svojo notranjo logiko poraja takšne pritiske neposrednih in kratkoročnih interesov in potreb, da se dolgoročni cilji začenjajo umikati kot stvarna regulativna ideja v ozadje – v ospredje pa stopa zadovoljevanje elementarnih potreb, o katerih je Engels govoril na Marxovem grobu. Sij dolgoročnih ciljev se zgublja pod priti-

skom pragmatike, ki se zbira okrog vprašanja (*ob*)lasti. Na odpiranje h komunizmu kot dolgoročni perspektivi pritiska bolj kot ves antikomunizem – ki se je v zadnjih časih ponovno dokaj okreplil – teža same socialistične prakse, tako nekako je dejal Edvard Kardelj.

Zato je prav, da si danes, v letu naših skupnih premislekov, kako v prihodnost, ponovno priključimo v spomin, da ponovno premislimo smisel našega dolgoročnega cilja, smisel komunizma. Tovariš Hafner, ki je že pred leti sprožil pomembno vprašanje, ki se je nanašalo na vlogo upravljaljskih struktur v socialistični družbi (glej TiP št. 12/1981, str. 1453–1464), je ponovno nastopil s pobudo, da tematiziramo problematiko komunizma, za kar nas je obvezal tudi z bogato razčlenitvijo tematike v tezah, ki smo jih dobili pred našim razgovorom. O tej temi, kljub temu, da je opredeljena v nekaterih najpomembnejših dokumentih Zveze komunistov, na splošno dejansko vlada v zadnjem času molk, morda tudi skepsa. Z gotovostjo lahko rečemo, da je Hafnerjeva zasluga, da jo je nekako »arheološko« izkopal iz tišine molka. Mislim, da je razprava o tej temi pomembna iz več razlogov.

V naši družbi se soočamo s tolikšno težo neposrednih ekonomskih problemov, da je našo splošno zavest, tudi vodstvenih struktur in vodilnih sil, zasul plaz tekočega in kratkoročnega reševanja problemov, in marsikdaj tudi gašenja požarov. Za mirno, zbrano in pretehtano premišljanje o dolgoročnih ciljih, kakorkoli so že bili zapisani in so ponovno zapisani, nam ne preostane niti dovolj časa niti dovolj prostora v naši zavesti. Zato je prav, da se prebudimo in da se skušamo poglobiti v obzorje tiste bodočnosti, o kateri je Oton Župančič lepo zapisal, da je vera, ki nas dviga v življenje.

Poleg tega to ni samo tema, kot sem rekel, ki bi zadevala le nas, marveč je svetovna tema, tema usode človeštva. Komunizem od vsega začetka ni bil le nekaj lokalnega, bil je hkrati internacionalni problem. Eden med vzroki za številne probleme, s katerimi se srečuje komunistična ideja, je prav dejstvo, da se je postrevolucionarna družba etabrirala v državnih sistemih in da ni zajela, kot je predvideval Marx, vsega (razvitega) sveta. Toda, če je bilo kdaj, potem je danes še posebno razvidno, da je komunizem kot »končni cilj«, v polnem pomenu besede in v razviti obliki, lahko le stvar vsega človeštva. S tem ne spodbijam možnosti vmesnih faz, toda kadar imamo v mislih komunizem kot skupnost, beseda komunizem pa pomeni prav to, potem moramo razumeti, da je to skupnost vsega človeštva, občečloveška skupnost. Spričo problemov, pred katerimi je danes človeštvo, je, vsaj zame, več kot očitno, da se ti skupni problemi, globalni problemi človeštva, morejo in se bodo morali reševati samo na ravni človeštva, v novem svetovnem federalizmu, ki na koncu ne bo poznal več institucije države, ker bo vse človeštvo organizirano v svetovni skupnosti brez meja. Potreba po skupnem reševanju velikih vzajemnih problemov vsega človeštva – to je v razdobju obstoječih groženj z nuklearnim samouničenjem res očitno – je močna spodbuda, da se

obnovi in okrepi vizija komunizma kot svetovnega procesa in da se hkrati izostri kritika vseh tistih partikularnih in partikularističnih koncepcij novih družbenih modelov, ki ovirajo odpiranje te svetovne emancipacijske perspektive.

Treba se je tudi zavedati, da je iz mnogih objektivnih in subjektivnih okoliščin ideološke krize, ki je tudi rezultat zaostajanja v oblikovanju novih perspektiv in alternativ socialističnega razvoja, pritisk na idejo komunizma dokaj narastel. Naslovi knjig, kot so »Zbogom proletariat«, »Konec ideologije«, »Onstran socializma« – da navedem le nekatere – pričajo o tem. Narastel je tudi vpliv neokonservativnih idej in ideologij, ki nastopajo – ne prvič, čeprav zadnje čase z dokajšnjim praktičnim uspehom – proti socializmu in komunizmu s stališča obrambe svobode, antietatizma, antibirokratizma itn.

Nad vsem tem se je treba globoko zamisliti in oblikovati protistrategije, ki morajo imeti normativne, institucionalne in akcijske prvine.

Ko smo blizu praga 21. stoletja, se za nas in za sodobno človeštvo odpira vprašanje nove osmislitve prihodnosti. Na evropski levici z novim zagonom razpravljajo o potrebi po novih programskih odpredelitvah, na primer v nemški socialni demokraciji o potrebi po prenovitvi godesberskega programa; isto velja za italijanske komuniste, avstrijske socialiste itd. Nove programske dokumente pripravljajo tudi v nekaterih socialističnih deželah. Povsod se med drugim, postavljajo vprašanja o bodočnosti dela, družbenega upravljanja, vprašanja o novi, transreprezentativni politiki, vprašanje preživetja človeštva v obdobju nuklearne smrtne grožnje itn.

Ko smo utopijo že pokopali oziroma jo razglasili za stvar, ki jo je vsrkal moderni znanstveni socializem, se pojavljajo nove zahteve po oživitvi utopične zavesti. Tako je npr. razprava v Cavtatu, posvečena socializmu na pragu 21. stoletja, opozorila tudi na vrednost konkretnega utopičnega mišljenja, ki bo usmerjeno v še ne-doseženo, kar pa bi bilo dejansko možno. Potrebo po novi imaginaciji socializma je čutiti povsod. Kolikor ne bomo oblikovali takšnih »konkretnih utopij«, toliko bolj se bo širil pesimizem ali pa iracionalni nadomestki socializma.

Treba je reči, da stvar bodočnosti ni samo, kot je bila pretežno nekoč, predvsem stvar socialistov in eshatologov, marveč postaja čedalje bolj navzoča v vseh poglavitnih tokovih sodobne misli in prakse. Programiranje, planiranje, prognoziranje bodočnosti je vsakdanja tematika sodobnih publicističnih in znanstvenih diskurzov in praktičnih eksperimentov.

Najbolj prepričevalen dokaz o pomenu bodočnosti v sodobnem mišljenju in praksi je nastanek novega znanstvenega področja, namreč znanosti o bodočnosti ali *futurologije*. Socializem je bil prva resna futurologija – in kaj je komunizem, če ni vizija, znanost in praksa o bodočnosti? Ne glede na to, kakšna sporočila nosijo s seboj razne šole sodobne futurologije, sama ideja te znanosti priča o novi zavesti, ki je zajela sodobno človeštvo glede pomena same tretje dimenzije naše eksistence, eksistence posamez-

nika, narodov, človeštva. Mar ne bi bilo mogoče trditi, da je obči interes za problematiko bodočnosti tudi potrdilo nove aktualnosti ideje komunizma, tudi v času, ko o tej ideji molčimo ali jo napadajo? Ali ni futurologija, kakršnikoli praktičnim interesom lahko služi, vendarle priznanje, da je na dnevni red zgodovine stopilo vprašanje, kako obvladati prihodnost in s tem tudi vprašanje takšnega ali drugačnega zavestnega usmerjanja družbe, takšnega ali drugačnega koščka nove socialnosti, novega vzajemnega reševanja skupnih problemov, nove socializacije?

Zato je, naj še enkrat to poudarim, zelo pomembno, da ponovno tematiziramo in problematiziramo idejo komunizma. Treba je prebiti močan obroč empirizma, ki je oklenil naše glave, treba je na nov način in znova razmišljati o ciljih, o dolgoročnih ciljih, in o sredstvih, kako jih doseči. Tovariš Hafner je navedel vrsto prepričljivih razlogov, zakaj molk o komunizmu. Mislim, da je eden od vzrokov temu dejstvu tudi koncepcija razvoja, ki je prevladovala v naši preteklosti in ki je bila v marsičem sploh značilna za postrevolucionarne družbe. Kot na splošno siromašne družbe, so se socialistične družbe znašle pred vprašanjem, kako »dohiteti« (in včasih tudi prehiteti) razvitejše kapitalistične družbe. Pri tem je bil kriterij tega dohitevanja vse preveč diktiran z obstoječimi potrošniškimi modeli družbenega razvoja. Ta model potrošniške družbe pa je zašel, tega ni treba doslej poudarjati, v krizo – tako v kapitalističnem svetu kot v socialističnih družbah. Ta tip družbenega razvoja prihaja v krizo tako zaradi svojih nehotenih posledic kot tudi zaradi možnosti, zaradi česar se z večjo ali manjšo ostrino povsod srečujemo s problemom »meja rasti«. Lahko tudi rečemo, da so pretekle enostranosti v koncepcijah družbenega razvoja, kakor so lahko ustrezale empiričnim pričakovanjem velikega števila ljudi, v marsičem vplivale in vplivajo – potem ko so pokazale svoje izrazite meje – na zastiranje perspektiv prihodnosti in na molk o komunizmu.

Ne smemo misliti, da se prvič v zgodovini socializma dogaja, da se pred socialistično mislijo in prakso zastruje vprašanje dolgoročnih ciljev in problem komunizma kot gibanja k tem ciljem in njihovega pomikanja k novim, verjetno nikoli dokončno doseženim ciljem. Takšna kriza je nastopila, kot vam je znano, na prelomu prejšnjega in tega stoletja, ko se je, ob znanih Bernsteinovih revizionističnih idejah, zaostriло vprašanje razmerja med gibanjem in cilji. Bernstein je izrekel večno geslo pragmatizma, ko je zapisal, da cilj ni nič, gibanje pa je vse. Rosa Luxemburg mu je dobro odgovorila, da gibanje brez cilja ni nič.

Drugi takšen zgodovinski trenutek, ko se je zaostriло to vprašanje, je bila Oktobrska revolucija in debate okoli nje. Je bila ustrezna cilju, če se je dogodila v zaostali deželi? Je bila sploh smotrna, če se ni nadaljevala, kot so pričakovali in napovedovali, v »permanentni« verigi revolucij in rezultirala v svetovni revoluciji? Na teh in drugih vprašanjih se je mednarodni socializem razklal na komunistično in socialnodemokratsko gibanje, z vsemi globokimi protislovji, ki so bila značilna za socialistično idejo in

prakso v zadnjem polstoletju. Tudi pri tem razcepu je šlo, vsaj fenomenološko, v marsičem pa tudi globlje, za vprašanje tematiziranja in aktualiziranja ideje komunizma. Zgodovina je pokazala, da se velike etape človeškega razvoja ne dajo preskakovati, čeprav se lahko, često z velikimi človeškimi žrtvami, skrajšajo. Zgodovina socializma in komunizma kot ideje, gibanja, organizacije in akcije-prakse se v marsičem dá osvetliti z njenim odnosom do vprašanja komunizma. Kaj pa je pravzaprav komunizem? Zame to ni nič drugega kot proces emancipacijske prakse človeka in človeštva, preseganje razredne družbe, v bistvu je povezava individualne in kolektivne svobode. V tem smislu je treba tudi na preteklo zgodovino socializma, na njegovo sedanost pa tudi na prihodnost gledati z zornega kota dialektike svobode. Socialistične revolucije so pomenile velike tektonske premike v širjenju prostorov svobode. Ne glede na pojav novih avtoritarizmov v postrevolucionarni družbi ne smemo spregledati velikega vpliva, ki so ga imele socialistične revolucije na sprostitvev ustvarjalnih energij, širjenje izobrazbe in kulture, ustvarjanje novih oblik upravljanja skupnih zadev, emancipacijo kolonialnih narodov, na povezovanje človeštva. Imele pa so tudi velik posreden vpliv na družbene reforme v kapitalizmu, na širjenje ideje blaginje, svobode itn. Ko razmišljamo o potrebi po novi tematizaciji ideje komunizma, ne smemo pozabiti tega, da to vključuje tudi razmišljanje o preteklosti, o dosežkih, a tudi o nepotrebnih stranpoteh. Zavedati se moramo, da je boj za prihodnost vedno tudi boj za preteklost. Zgodovina socializma in vse napredne humanistične misli je zelo pomembna dediščina in potencial prihodnosti. Do preteklosti moramo biti kritični, toda na temelju objektivne zgodovinske resnice moramo vedno znova in sveže odkrivati tisto, kar je lahko trajni vir naše inspiracije za prihodnost. Tudi nove generacije bodo lahko v tej socialistični tradiciji našle izročilo, ki bo stopnjevalo njihovo pripravljenost in sposobnost, da živijo ne samo za sedanost, marveč tudi za prihodnost.

Ko razpravljamo o preteklosti, sedanosti in prihodnosti socializma oziroma komunizma, ne smemo pozabiti na velik pomen, ki ga imajo konkretne razmere na vsakokratno zamisel strategije socializma. Kot veste, so na to opozarjali vsi veliki strategji in misleci komunizma. Med njimi se je npr. tega problema zelo jasno zavedal Antonio Gramsci, največji italijanski in evropski marksist in revolucionar med obema vojnama, katerega pomena smo se začeli zavedati šele po II. svetovni vojni. Kot veste, je Gramsci opozoril na razliko med revolucijo na Vzhodu in revolucijo na Zahodu. Razlika med njima naj bi bila ta, da je bila na Vzhodu država vse, civilna družba pa je bila le šibko razvita; na Zahodu pa je bila prav civilna družba močno razvita in notranje avtonomno organizacijsko razčlenjena, država pa je bila v ravnovesju s takšno močno civilno družbo. Lahko rečemo, da je bila posledica takšnega stanja, da je t. i. realni socializem po revoluciji silno stopnjeval moč države, hkrati pa je ta država začela krepiti ekonomijo, širiti izobrazbo, množiti kulturne institucije itd.

Postopno so se izoblikovali elementi – ali vsaj predpostavke za njih – nove civilne družbe v socializmu. Nastale so možnosti in tudi potrebe, da se prizna to novo dejstvo, kot temu pravijo nekateri: »socialistične civilne družbe«. Upal bi si trditi, da je s takšnim razvojem postopno prihajalo do globokega protislovja in nasprotja med tako nastajajočo civilno družbo in med dokaj rigidno birokratsko strukturo države in vsega upravljanja družbe. To protislovje je imelo in še ima številne posledice, ki se v celoti manifestirajo v kriznih pojavih socializma. Edvard Kardelj je zadel žebljico na glavico, ko je v svojih številnih študijah smiselno postavil prav to nasprotje v središče svojih razmišljanj o protislovljih socializma.

Rekel bi tudi, da bi morali prav v zvezi s temi in drugimi spremembami – zlasti pa z imperativi, ki jih vsebuje nova znanstvenotehnična revolucija – razmišljati o nekakšni novi ali obnovljeni socialistični futurologiji, za katero daje veliko elementov tudi naša današnja diskusija in prispevek tovariša Hafnerja. Naj sam poskusim opozoriti na nekatere nadaljnje prvine takšne futurologije:

1. Prvi element takšne futurologije vidim v kritiki in samokritiki, ki so jo protagonisti socializma-komunizma poklicani izrekati o svetu in o sebi. Moč socializma – komunizma se meri ravno po tem, koliko je sposoben na vsakem koraku svojega razvoja ali zastoja kritično premisliti svojo bit, svoje preteklo ravnanje in sedanje stanje. Treba se je osvobajati negativne tradicije, vsega preteklega, kar je cokla na nogah našega možnega napredovanja. Treba pa se je tudi jasno zavedati tistega, kar v socialističnem gibanju, kar v naši socialistični zgodovini, pomeni pozitivno tradicijo, ki je moralni potencial našega napredovanja in vedno nove potrebe po oblikovanju ciljev in sredstev. Treba je, mislim, negovati izročila Titove, Kardeljeve, Bakaričeve, Popovičeve, Vlahovičeve itd. misli, toda novi časi terjajo od nas ustvarjalnost, nove odločitve, nove odgovore.

2. Pri oblikovanju nove socialistično-komunistične futurologije moramo izkoristiti dejstvo, da se je idejno in teoretično izročilo silno obogatilo, da je marksistična misel postala pluralistična. Vem, da marksiko nasprotuje temu, da bi tej stvari dali takšno ime (o tem pričajo tudi ponavljajoči se spori na okrogli mizi o sodobnem socializmu v Cavtatu, pa tudi tukaj se morda vsi ne strinjamo s takšno oznako), dejstvo pa ostane, da se je marksistična in socialistična teoretična kultura, če gledamo nanjo ob koncu 20. stoletja, silno obogatila. Prej se je govorilo o dveh, treh klasikih – ki so jim pridali še kakega kratkotrajnega psevdoklasika – danes lahko trdimo, da se pri svojem ustvarjalnem oblikovanju lahko opiramo na veliko število imen in struj, npr. na Gramscija, Roso Luxemburg, Korsch, Lukacs, Blocha, pa na nekatera spoznanja avstromarksizma in na celotno novejšo konceptualizacijo socialističnega samoupravljanja in demokracije v socializmu.

3. Toda ni odveč, če poudarimo, da se oblikovanje komunistične vizije in nove socialistične futurologije lahko opre in se mora opirati na vse dosežke človeške znanosti, humanističnega izročila in kulture. Nekoč je

Lenin zelo dobro govoril komsomolcem o potrebi, da osvojijo vse tisto, kar je človeštvo ustvarilo vrednega. Če bi bili v preteklosti sledili temu spodbudnemu Leninovemu naročilu, bi se bili lahko izognili marsikateri težavi. Potrebno je, da nenehno integriramo v svoja spoznanja in v možnosti vse tisto, kar prinaša sodobni tehnološki in družbeni napredek. Morda bi bilo treba tudi premisliti, kaj pomenijo za socializem nekatera spoznanja liberalizma. Ne kot izrazite meščansko-razredne ideologije, marveč v tistih vidikih, v katerih je izražal nekatere občečloveške pridobitve, kot so npr. nujnost kontrole nad vsako oblastjo, spoštovanje načela zakonitosti, problematika pravic človeka kot individualnega bitja. Mnogi marksisti danes ugotavljajo, da je eden med razlogi, da neokonservativizem žanje uspehe, med drugim tudi ta, da se je človekovi individualnosti (na račun kolektivnega in občega) posvečalo premalo pozornosti. Ni treba posebej poudarjati, da je ta problematika vsebovana (in celo poglobljena) v konceptiji socialističnega samoupravljanja in z njim povezanimi pravicami, svoboščinami in obveznostmi človeka.

4. Potrebno bo osvežiti tudi mesto transformacije države v takšni novi futurologiji. Trajnica mora ostati, mislim, kritika politične države, njen odnos do civilne družbe, odmiranje države. Ne gre za to, da bi ponovno oživiljali liberalne delitve med politično državo in civilno družbo, ki jih je čas že presegel ali pa bi lahko porajale nove avtoritarizme. Gre bolj za to, da raziščemo vso protislovno vlogo države, da se spopadamo z anarhoidnimi pogledi, ki so državo že vrgli na smetišče – da pa smo prav tako odločni kritiki tistih, ki mislijo, da bo vse probleme lahko rešiti z nekim novim socialističnim leviatanom. Treba je povečati, tako strokovno kot organizacijsko, upravljalno sposobnost državnih in sploh upravljalških aparatov in tudi jasno določiti njihovo vlogo v racionalizaciji družbenih procesov v času, ko je družba še globoko interesno heterogena, in pod pogojem, da so ti aparati pod družbeno kontrolo. Seveda pa ostane trajna smer razvoja države njena socializacija kot tudi podružbljanje vse politike. Ključnega pomena pri tem je torej tudi (samoupravna) politična demokracija, ki zahteva pospešeni pretok interesov, idej in ljudi med civilno družbo in mehanizmi samoupravljanja in oblasti na vseh ravneh in na vseh področjih.

5. Tovariš Hafner poudarja Gramscijevo misel o partiji-kolektivnem intelektualcu. Mislim, da je treba teorijo partije, če jo tako imenujem, dejansko graditi na tem izročilu. To je v skladu s trendom vse večje intelektualizacije in subjektiranja družbe. Toda ravno spričo novih preobrazb v svetu produkcije in dela se vsiljuje vprašanje, če ni že napočil čas, ko bomo morali začeti govoriti tudi o delavskem razredu kot o kolektivnem intelektualcu? To še ni stanje, to je proces, ki pa ga moramo upoštevati, ko govorimo o komunizmu kot o dolgoročni viziji, ki bi morala biti že navzoča v našem sedanjem ravnanju.

6. Nova znanstveno tehnološka revolucija mora biti bistveni aspekt teh novih premislekov o komunistični perspektivi. Zveza komunistov je v

zadnjem času na tem področju napravila dokajšen premik v spreminjanju odnosa do znanosti in tudi ob njeni pobudi so bili storjeni nekateri sicer nezadostni, vendar prepotrebni praktični ukrepi za izboljšanje stanja, v katerem deluje naša znanost. Znanstvenotehnični napredek naše družbe je nujen pogoj vsakega drugega napredka. Toda pri tem se ne bi smeli uspravati v nekakšnem novem tehnološkem optimizmu, ki vidi v novih tehnologijah samo svetlo prihodnost, ne opaža pa, ali vsaj ne dovolj, nevarnosti, ki jih nova doba znanosti in tehnologije prinaša s seboj. Pri oblikovanju komunistične oz. socialistične futurologije je potrebno upoštevati ves zapleten proces, se pravi vse socialne, politične in biološke posledice, ki jih prinašajo nove tehnologije. Le-te nam namreč obetajo, da bomo lepše živeli, hkrati pa nam tudi grozijo, da ne bomo preživeli. Res, pri oblikovanju nove futurologije nam je potrebno, kot je dejal znani mislec, da gojimo pesimizem intelekta in veliko optimizma volje. Če pa bi postopali drugače, če bi gojili predvsem optimizem intelekta in pesimizem volje – kar se dogaja v zadnjem času žal tudi pri nas – bi pokazali, da nismo kos izzivom komunizma in sedanje človeške civilizacije.

VOJAN RUS

Realnost komunizma

Ker je čas kratek, tema pa takšna, da je ni mogoče zožiti samo na en vidik, jo bom moral obravnavati fragmentarno.

Pobuda tovariša Hafnerja se mi zdi izredno pomembna, ker smo na velikem razpotju: mi v Jugoslaviji zaradi gospodarske krize in svetovno delavsko in napredno gibanje zaradi posebnosti kapitalistične ofenzive, ki zahteva od tega gibanja, da se odzove na svetovno desno ofenzivo.

Na gospodarskem področju imamo pred seboj jasne cilje v dolgoročnem programu stabilizacije. Vendar moramo v tem obdobju, kot zlasti poudarja tovariš Kraigher, celovito teoretsko obdelati vse posebnosti naše krize in našega bodočega razvoja, saj bomo samo na taki celoviti osnovi lahko v naslednjih desetletjih širše mobilizirali delovne ljudi na posebnih poteh in za posebne cilje, ki jih zahteva naš razvoj.

Razprava tovariša Hafnerja je pomembna tudi metodološko, saj vsebuje celovit pristop, ker utemeljeno poudarja, da nismo dovolj razjasnili posebnih in povezanih oblik naših dolgoročnih ciljev, pa tudi razvoja v komunizem. Pri tem menim, da so ostale utemeljene splošne formulacije komunizma v Komunističnem manifestu, v Marxovih zgodnjih delih in v Programu ZKJ; vendar so kasnejši dogodki načeli in poudarili v tej zvezi posebna, ožja vprašanja.

Prvo vprašanje: zakaj je prišlo do določene krize v pojmovanju komu-